

El tresor IV de Tivissa

L. VILLARONGA

Les primeres notícies de la troballa del tresor de Tivissa (Ribera de l'Ebre, Tarragona) foren publicades per P. Bosch Gimpera a l'Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans,¹ donant compte de l'ingrés al Museu Arqueològic de Tarragona, el 29 de gener de 1913, d'unes joies d'or i de plata, un mànec de bronze de mirall i de 29 monedes de plata, les quals foren sotmeses a l'examen d'Antoni Vives. Havien estat trobades per un pagès de Mora de l'Ebre, treballant al camp en el lloc anomenat el «Castellet de Banyoles», del terme municipal de Tivissa.

Cap a l'any 1925² es presentà al servei d'Investigacions Arqueològiques de Barcelona un pagès de Tivissa portant una figura de bronze, un «glande» de plom i tres monedes de plata, procedents del Castellet de Banyoles.

Aquesta segona troballa donà lloc als primers estudis arqueològics en el poblat ibèric del Castellet, situat en un turó junt a l'Ebre, on també hi havia un petit castell medieval, d'on havia pres el nom.

L'any 1927, l'arqueòleg local de Tivissa Lluís Brull, donà la notícia de la troballa d'un tercer tresor, format per nombrosos vasos i plats de plata, alguns decorats,³ que adquirí el col·leccionista Dr. Simón i que més tard passaren al Museu Arqueològic de Barcelona.

Sembla estrany el menyspreu manifestat per Vives⁴ envers les dracmes ibèriques, puix les considerà com a imitacions galles o bàrbares, i malgrat

haver vist les monedes, sols en publicà dues sense dir-ne la procedència;⁵ a més també publicà els dos divisors, imitacions massaliotes, però no en el corpus i sense dir-ne la procedència.⁶

Les monedes foren publicades i il·lustrades per primer cop l'any 1935⁷ per P. Bosch Gimpera i P. Aguado Bleye, en el nombre de 27, faltant dues de les dracmes ibèriques, sense donar cap mena de comentari.

Per ordre cronològic, segueix la publicació de Gómez Moreno,⁸ el qual conegué 29 monedes, malgrat que només n'il·lustra 20, fent uns comentaris de caràcter general.

Amorós⁹ estudià el material publicat per Gómez Moreno, investigant la cronologia, basant-se principalment en el desgast desigual de les monedes del tresor, i compara aquesta cronologia amb la d'altres troballes amb dracmes emporitanes, com són les de Les Ansies (Encies), Segaró i Xest.

Pio Beltran parlà del tresor de Tivissa en estudiar el de Puig Castellar,¹⁰ sense afegir res de nou.

Serra Ràfols, ens donà la millor notícia i estudi dels tres tresors de Tivissa,¹¹ afegint a les 29 monedes del primer tresor, les tres del segon¹² i més tard donà notícia¹³ de la troballa casual de dues monedes romanes anònimes, un as de 37.50 grs. i un trient de 9.90, corresponent al núm. 45 de Crawford, de cap a l'any 211 aC., coetani als tresors de Tivissa, encara que no hi pertanyi.

Guadan¹⁴ en la nota 275 del seu llibre diu que segons el llibre oficial de registre del Museu Arqueològic de Tarragona, foren 33 les monedes entrades

1. P. BOSCH GIMPERA, Crònica en l'*Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, MCMXIII-MCMXIV, any V, part II, pp. 856-858.

2. Seguint principalment la relació que ens dona J. de C. SERRA RÀFOLS, «El poblado ibérico del Castellet de Banyoles», *Ampurias*, III, 1941, pp. 15-34, la qual és la millor descripció d'aquest tresor.

3. Els vasos i plats han estat estudiats amb detall per J. M. BLÁZQUEZ MARTÍNEZ, «La interpretación de la pátera de Tivisa», *Ampurias*, XVII-XVIII, 1955-56, pp. 111-140; «Nuevas aportaciones a la interpretación de la pátera de Tivisa», *Ampurias*, XIX-XX, 1957-58, pp. 241-244.

4. A. VIVES ESCUDERO, *La Moneda Hispánica*, Madrid, 1926, es refereix de passada al tresor en la pàgina 27 del volum primer.

5. Estan reproduïdes en l'obra citada a la nota anterior, a la làmina N, núms. 13 i 15.

6. A l'obra de la nota 4, volum I, pàg. 14, figures b i e, pàgines 15-16.

7. P. BOSCH GIMPERA i P. AGUADO BLEYE, *Historia de España*, dirigida por Menéndez Pidal, volum II, «España romana», Madrid, 1935, p. 59, fig. 47.

8. A. GÓMEZ MORENO, «Notas sobre numismática hispana», *Anuario del Cuerpo Facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos*, vol. II, Madrid, 1934; després el mateix treball a *Misceláneas, Primera Serie, La Antigüedad*, Madrid, 1949, seguim aquesta darrera versió a les pàgines 178-179 i làmina 44.

9. J. AMORÓS, «Algunas cuestiones complementarias de la numismática emporitana», *Anales de la Universidad de Barcelona*, Barcelona, 1941-42, pp. 67-118, tractant el tresor de Tivisa a les pàgines 116-118.

10. P. BELTRÁN, «Las monedas griegas ampuritanas de Puig Castellar», *Ampurias*, VII-VIII, 1945-46, p. 301.

11. J. de C. SERRA RÀFOLS, «El poblado ibérico del Castellet de Banyoles», *Ampurias*, III, 1941, pp. 15-34.

12. La moneda de la figura 2, núm. 2, de l'article de Serra Ràfols, és una moneda de bronze ibèrica d'Iltirta interpolada entre les monedes del tresor.

13. J. de C. SERRA RÀFOLS, «Monedas de la república romana procedentes de Tivisa», *Ampurias*, XI, 1949, pp. 200-202.

33

34

35

36

37

38

IL·LUSTRACIÓ. El número de les monedes ilustrades correspon al del catàleg. Les monedes 33, 38, 40, 41 i 46 van ampliades a $\times 2.66$, les altres van a la seva grandària.

39

40

41

32

procedents de Tivissa, donant la relació de les monedes il·lustrades per cadascun dels investigadors, que mai les il·lustraren totes. Segueix a Serra Ràfols en la descripció de les 29 monedes del primer tresor i 3 del segon.¹⁵ En canvi en el catàleg¹⁶ no inclou totes les dracmes descrites anteriorment, puix només en trobem 13 de les 18 trobades en el primer tresor.¹⁷

14. A. M. de GUADÁN, *Las monedas de plata de Emporion y Rhode*, «Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona», XII-XIII, 1955-56, 1957-58, Barcelona, 1968-70, parla del tresor de Tivissa al volum I, pp. 126-131. També ha publicat breus notes sobre aquest tresor a «La cronología de las acuñaciones de plata de Emporion y Rhode según los hallazgos y la secuencia de cuños», *Numisma*, 16, 1955, pp. 9-55, i a *Numismática Ibérica e Ibero-romana*, Madrid, 1969, p. 99.

15. Sense incloure el bronze d'Iltirta.

16. Volum II, de l'obra citada a la nota 14.

17. Les monedes del tresor de Tivissa compreses en el catàleg són: 510, 789, 790, 830, 867, 868, 875, 876, 877, 878, 891, 899 i 903.

En els grans repertoris de Tresors, el de Tivissa porta el número 94 en el de moneda romana¹⁸ i el 2335, en el de moneda grega.¹⁹

Breument ens referirem nosaltres²⁰ a aquest tresor en les nostres obres sobre les monedes de Sagunt i les hispano-cartagineses.

En l'important treball de Raddatz²¹ s'estudien en tot detall les joies, vasos i pàteres. En canvi és molt breu amb el que fa referència a les monedes, limitant-se al que digué Jenkins.²² No considerant pròpiament com a tresor l'anomenat II, i per tant dóna aquest número d'ordre al qualificat per nosaltres com III.

Per la nostra part donàrem la notícia de la composició del tresor IV de Tivisa a «Coin Hoards», volum II, núm. 192.²³

CIRCUMSTANCIES DE LA TROBALLA DEL TRESOR IV

En la nostra intensa activitat numismàtica desenvolupada durant tants anys, ens fou possible estudiar un lot de monedes que fou trobat a Tivissa cap els anys en què es descobriren els tresors I, II i III, i que des d'aleshores havia estat guardat gelosament i que avui podem publicar gràcies a la col·laboració que sempre hem tingut, d'aquells que sentint en l'ànima la numismàtica ens fan arribar tota notícia, que pot fer avançar la investigació.

Dintre d'aquest lot de monedes hi havien les dracmes ibèriques estimades en tot el seu valor, i a més unes monedes romanes que foren considerades de poc interès, les quals no havien estat netejades i conservaven adherides la terra i alguns òxids, la qual cosa ens permeté veure que totes tenien la mateixa procedència. Fora d'aquestes monedes tot el que es guardava a la col·lecció eren monedes modernes; per tant el conjunt de monedes antigues quedava ben definit i homogeni.

És evident, dintre de les monedes antigues de la col·lecció, l'existència de dos grups, el de les monedes estimades que foren netejades i les altres. De les primeres sabem amb tota seguretat la seva procedència de Tivissa. En quant a les segones tot ens fa pensar en la mateixa procedència encara que no hem tingut la confirmació total.

El considerar-les totes com a procedents del mateix tresor, donat el cas difícil que no fos així, no ens fa cometre cap error numismàtic, puix que la cronologia ens ve donada per les monedes del tresor I, essent totes coetànies.

18. M. CRAWFORD, *Roman Republican Coin Hoards*, London, 1969, p. 67, núm. 94.

19. M. THOMPSON, O. MORKHOLM, C. KRAAY, *An inventory of Greek coin hoards*, New York, 1973, p. 356, núm. 2335.

20. L. VILLARONGA, *Las monedas de Arse-Saguntum*, Barcelona, 1967, pp. 88-89; *Las monedas hispano-cartaginesas*, Barcelona, 1973, p. 86.

21. K. RADDATZ, *Die Schatzfunde der Iberischen Halbinsel vom Ende des Dritten bis zur Mitte des ersten Jahrhunderts vor Chr. Geb.*, Berlin, 1969, pp. 258-264.

22. G. K. JENKINS, «Literaturüberblicke der griechischen Numismatik, Spain», *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte*, 11, 1961, núm. 125.

23. COIN HOARDS, volume II, Royal Numismatic Society, London, 1976.

CATÀLEG

En establir la classificació, en el catàleg continuem la numeració que emprà Serra Ràfols, 1 a 29 pel tresor I, 30 i 31 pel II, i nosaltres partim del número 32 fins al 48 per les monedes del tresor IV.

Les referències que donem són a:

M. H. CRAWFORD. *Roman Republican Coinage*, Cambridge, 1974.

A. M. DE GUADAN. *Las monedas de plata de Emporion y Rhode*, *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, XII i XIII, 1955-56, 1957-58, Barcelona, 1968 i 1970.

GRUP I

Denari romà

A/ Cap de Roma a la dreta, darrera X.

R/ Dioscurs galopant a la dreta, a sobre dues estrelles, i a l'exerg Roma en relleu dins d'una cartela.

- 32 - AR, 3.02 grs., 2 h.
Crawford 53/2.

Dracmes ibèriques d'imitació emporitana

A/ Cap d'Arethusa a la dreta, voltada per tres dofins.

R/ Pegàs a la dreta, amb el cap transformat, dessota la llegenda ibèrica que s'indica i algunes amb el símbol que s'assenyala.

- 33 - Símbol estrella i llegenda $\mathcal{N} \mathcal{Q} \zeta \mathcal{M} \rho \tau \mathcal{N} \zeta$
AR, 4.50 grs., 10 h.
Inèdita per la llegenda, Guadan dona la peça 774 com a similar, però no s'hi veu la llegenda.
- 34 - Símbol calavera i llegenda $\mathcal{E} \mathcal{W} \mathcal{L} \mathcal{M} \rho$
AR, 4.10 grs., 12 h.
Guadan llegenda 22, núm. 857, mateix encuny d'anvers.
- 35 - Símbol llop i llegenda $\mathcal{N} \tau \psi \diamond \chi \diamond$
AR, 4.56 grs., 3 h.
Mateixos encunys de les peces 9 i 10 del tresor I.
Guadan: llegenda 31, núm. 883, els mateixos encunys.

- 36 - Símbol llop i llegenda   X
AR, 4.60 grs., 6 h.
L'encuny d'anvers d'aquesta moneda correspon al núm. 518 de Guadan, el qual és usat a les monedes 862 i 872 del seu catàleg. Pel que fa al revers, les tres monedes, la nostra i les de Guadan 862 i 872, tenen l'encuny diferent però semblant, sempre amb el llop i pel que fa a la llegenda, totes tres presenten la mateixa ILTIRTAR.
- 37 - Símbol dofí i llegenda Y
AR, 4.63 grs., 7 h.
Mateix encuny de revers de les peces 11 i 12 del tresor I, en quant a l'anvers és distint.
Guadan: llegenda 36, l'anvers similar però diferent als catalogats en les monedes 898 a 902.
- 38 - Dels tres dofins de l'anvers, un està substituït per una tonyina i un altre per una llagosta de mar. Sense símbol al revers, el qual presenta els signes ibèrics:
AR, 4.54 grs., 11 h.
Aquesta moneda, la 39 i la 30 del tresor II han estat batudes amb els mateixos encunys.
Guadan: llegenda 36 invertida, inèdita.
- 39 - Igual a l'anterior.
AR, 4.60 grs., 11 h.
- 40 - Llegenda
AR, 4.74 grs., 1 h.
Encunys diferents als emprats en les monedes amb aquesta llegenda del tresor I.
Guadan: llegenda 29, núm. 867 i 868.
- 41 - Imitació de la màxima tosquedat. El cap de l'anvers i el pegàs del revers estan girats cap a l'esquerra. Per sobre del cap del pegàs un cercle i un altre per sota. Per sota del pegàs símbol «torques» i de la llegenda solament visible HO.
AR, 4.55 grs., 8 h.
inèdita.

GRUP II

Quadrigatus

A/ Cap de Janus bifront.

R/ Júpiter en quàdriga, dessota la llegenda incusa ROMA.

- 42 - AR, 5.15 grs., 1 h.
- 43 - AR, 5.10 grs., 10 h.
Crawford 29/3.

Victoriat

A/ Cap de Júpiter a la dreta.

R/ Victòria coronant un trofeu, a l'exerg ROMA.

44 - AR, 3.08 grs., 8 h.

45 - AR, 2.55 grs., 5 h.

46 - AR, 2.55 grs., 7 h.

Les monedes 45 i 46 han estat batudes amb els mateixos encunys.
Crawford 44/1.

47 - AR, 2.28 grs., 6 h.

48 - AR, 1.89 grs., 9 h.

Crawford 53/1.

PES BAIX DE LES MONEDES ROMANES

En un altre lloc²⁴ hem posat de relleu el pes baix de les monedes romanes del tresor de Tivissa malgrat que pertanyen a emissions antigues de pes alt, de 6.80 grs. pel quadrigatus, 4.50 pel denari i 3.40 pel victoriat.

En la següent taula donem els pesos de les monedes romanes dels tresors de Tivissa:

QUADRIGATUS:

C.29/3, 5.15, 5.10

Pes mig 5.12.

VICTORIAT:

C.44/1, 3.08, 2.55, 2.55

Pes mig 2.72.

C.53/1, 2.28, 1.89

Pes mig 2.08.

Pes mig 2.47.

DENARIS:

C.44/5, 3.94, 4.37.

C.50/2, ?

C.53/2, 4.53, 3.24, 3.02.

C.61/1, 4.18.

C.72/?, 4.50.

C.107/1a, 4.35.

Pes mig 4.01.

Aquests pesos per dessota dels teòrics, que també hem trobat en algunes monedes hispàniques coetànies, són segurament conseqüència dels conflictes econòmics provocats per la segona guerra púnica.

CRONOLOGIA

La data de l'ocultació dels tresors de Tivissa ha estat fixada pels investigadors que han estudiat el tresor, i dels quals hem donat la referència, de la manera següent:

Serra Ràfols, segona guerra púnica o campanya de Cató.

Pio Beltran, cap a l'any 217 aC.

J. Amorós, finals del segle III aC.

Crawford, 211-208 aC.

Villaronga, 218-195 aC.

Jenkins, 200 aC.

24. L. VILLARONGA, «Anomalías metrológicas de las monedas romanas procedentes de tesoros hispánicos de finales del siglo III a.C.», *Actes du 9ème Congrès International de Numismatique*, Berne, 1979, pp. 253-259, lám. 33.

Gómez Moreno, primera etapa del domini romà.
Guadan, 180-150 aC.
Raddatz, cap a l'any 180 aC.

Quasi tots els investigadors coincideixen en fixar la data de l'ocultació a finals del segle III o principi del II aC., provocada per les activitats militars de la segona guerra púnica i aixecament dels íbers, els quals foren reprimits per Cató.

Solament Guadan i Raddatz donen dates més baixes degut a què segueixen la cronologia baixa de Sydenham,²⁵ abans que Crawford²⁶ fixés la que ara tots seguim.

La data del denari romà més modern dels tresors, és la de Crawford núm. 107/1a, de 209-208 aC., la qual cosa ens permet fixar l'ocultació del tresor per a després d'aquesta data, i la seva causa als fets militars de les lluites dels íbers en els seus aixecaments contra els romans, que acaben cap a l'any 195, amb la pacificació de Catalunya obra del cònsul Cató.

25. B. A. SYDENHAM, *The coinage of the Roman Republic*, London, 1952.
26. M. CRAWFORD, *Roman Republican Coinage*, Cambridge, 1974.

QUADRE DE CONJUNT DE LES MONEDES TROBADES A TIVISSA
EN ELS TRESORS I, II i III

	Tresor			Total	N.º de la classificació, fins al 29 és la donada per Serra Ràfols
	I	II	IV		
ROMA					
Quadríгат: C.29/3	—	—	2	2	42, 43
Victoriat: C.44/1	—	—	3	3	44 a 46
C.53/1	—	—	2	2	47, 48
Denaris: C.44/5	2	—	—	2	23, 24
C.50/2	—	1	—	1	31
C.53/2	2	—	1	3	25, 26, 32
C.61/1	1	—	—	1	27
C.72 (?)	1	—	—	1	28
C.107/1a	1	—	—	1	29
EMPORION					
Dracma: Amorós III	1	—	—	1	1
Amorós IV	1	—	—	1	2
DRACMES IBERIQUES					
ϣ ρ	1	—	—	1	3
(?)	1	—	—	1	4
estrella, ΝΩ<ΜΡΤΨΔ	—	—	1	1	33
G. Ileg. 33, ΝΧξ<ΜΡΤΨΔ	1	—	—	1	17
calavera, ETOKISA	—	—	1	1	34
G. Ileg. 10 bis, CΠθ ϩΟΝ	1	—	—	1	18
KERTEKUNTE	3	—	1	4	14 a 16, 40
G. Ileg. 36, ΘΥ	2	—	1	3	11, 12, 37
G. Ileg. 36, ϷΥ	1	—	—	1	13
ΥΘ	—	1	2	3	30, 38, 39
ILTIRTAR, llop	6	—	2	8	5 a 10, 35, 36
inèdita, HO	—	—	1	1	41
ARSE					
Dracma, V. 21	1	—	—	1	19
Dracma, V. 25	1	—	—	1	20
IMITACIONS MASSALIOTES					
Vill. 8	1	—	—	1	21
Vill. 12	1	—	—	1	22

Referències: C. Crawford nota 26; Amorós, J. Amorós, *Les dracmes emporitanes*, Barcelona, 1933; G. Guadan nota 14; V. Villaronga nota 20; Vill, L. VILLARONGA, Algunas cuestiones en torno a los óbolos massaliotas con reverso rueda, *Numisma*, 1964, 25-34.